

NEMES NAGY ÁGNES ÉS LENGYEL BALÁZS ÖRLEY ISTVÁN RÓL

Nemes Nagy Ágnes

Ha Örley Istvánról beszélünk, akkor, azt hiszem, az a legjobb, ha Ottlik felől indulunk el az úton. Ottlik Gézát ma már mindenki ismeri, hála istennek, sőt sokan Örley nevét is Ottlikon át ismerik. Hiszen tudják, tudni vélik, hogy az ISKOLA A HATÁRON egyik főszereplőjének, Medve Gábornak modellje mintegy Örley István volt. Ottlik Géza és Örley István együtt végezték el azt a bizonyos katonaiskolát, amelynek a magyar irodalom kiemelkedő, nagy regényét köszönhetjük. Én a magam részéről azonban nem vagyok olyan biztos abban, hogy Medve Gábor azonos Örley Istvánnal, ahogy abban sem vagyok bizonyos, hogy az ISKOLA hőse, Both Benedek azonos Ottlik Gézával. Inkább azt hiszem, hogy hol az egyik, hol a másik a modell, hogy mindkettő azonos az íróval, vagy éppen időnként mindkettő azonos Örleyvel, a legislegjobb baráttal, és így tovább. Ezek a pszichológiai és irodalmi sikok az ISKOLA-ban szerintem erősen egymásra csúsznak. De ez mindegy. Tény az, hogy Örley mégis bizonyos mértékig modellje volt az ISKOLA mindnyájunk által annyira szeretett és mindnyájunk által olyan mélyen átélt Medve Gábor alakjának.

Ez a mély barátság, ami őket összekötötte, természetesen gyerekkori volt, azért lehetett annyira mély. Én a fiatalságunkban ismertem meg őket, és meg kell mondanom, hogy bizonyos fokig még külsőleg is hasonlítottak. Mind a kettő magas volt, jóképű, jó megjelenésű, látszott rajtuk a sport, a testedzés biztonsága, még a gesztusaik is hasonlítottak egymáshoz. Volt bennük kétségtelenül hasonlóság, ami, mondom, még a külsőségekre is kiterjedt. Ugyanakkor volt köztük hatalmas különbség is. Hát ez is nyilvánvaló. Ottlik volt a barnább, barna szemű, barna hajú, barna bőrű, Örley volt a világosabb, szőkésbarna hajú volt, világos bőrű, világosabb szemű, de ami a modorukat és főleg az irodalomhoz való viszonyukat illeti, abban nagyon sok hasonlóságot találhatunk, már csak azt is, hogy mind a ketten katonatisztból vagy leendő katonatisztból váltak a magyar irodalom kiemelkedő alakjaivá.

A különbözőségeikről: nekem akkor, fiatalon, amikor mindkettőjükkel megismerkedtem, úgy tetszett, hogy Örley valahogy a politikusabb, irodalompolitikusabb alkat, Örley volt az, aki tisztában volt az akkori irodalom minden árnyalatával, akit nagyon érdekeltek a népiek éppúgy, mint a *Szép Szó* gárdája. Ő volt az, aki mindent olvasott, aki mindenről tudott. Ezt ugyan rádiós munkája is szükségessé tette, mert Cs. Szabó László mellett a rádió irodalmi osztályának második embere volt. Szükséges volt, hogy közvetlenül ismerje a magyar irodalmat. És kivált szükségessé tette ezt az a tény, hogy a *Magyar Csillag* segédszerkesztőjévé vált, Illyés Gyula mellett. Ez a tény, Örley szerepe akkor a magyar irodalmat meglehetősen csodálkozással töltötte el. Annál is inkább, mert Örleyt ismerői mindig is tehetséges, kiváló fiatal írónak tartották, de a neve nem nagyon volt ismert. Sorra kérdeztették hát, hogy ki is az az Örley István, aki most a legnagyobb rangú magyar irodalmi folyóiratnak a segédszerkesztője lett. Erről sok mindent mondott el maga Illyés is.

Örley származásánál fogva, családi kapcsolatai következtében eleve benne volt az úgynevezett magyar vezető osztályban. Dzsenti családja által a miniszterekig, sőt az

akkori miniszterelnökig nyúlt el ez a kapcsolat. Mindenki meg volt róla győződve, hogy Illyés azért választotta ezt a fiatal úrigyereket a *Magyar Csillag* szerkesztőjéül, hogy fedezze magát a kormánnyal vagy a kormány előtt az akkor már rendkívül erős német és magyar jobboldali nyomással szemben. Mindenki meglepetésére kiderült Örleyről, hogy egyáltalán nem erről van szó. Semmiképpen csak erről. Nem kedves literary gentleman volt, nem egy ragyogó, művelt dzsentrigyerek, hanem nagyszerű, nagy tehetségű fiatal novellista, és ami még meglepőbb, megdöbbentően éles szemű kritikus is. A *Magyar Csillag* szerkesztőségében nemcsak a kritikákat íratta ő, vagy írta ő maga is, természetesen, hanem ő volt az, aki legtöbbit foglalkozott a fiatal írókkal, aki gondoskodott róla, hogy mindenkitől, ettől-attól, a legkülönbözőbb emberektől kéziratot kapjon. Kritikái pedig valósággal megrázták a magyar parnasszust. Gondolom, más majd fog beszélni Örleyről, a kritikusról.

Én csak egy kritikáját említem meg, ami valóban rendkívül meglepő volt, és szólt pedig ez a kritika Márai Sándorról, már a címe is jellemző: KLASSZICIZÁLÓDÁS VAGY ÚTVESZTÉS. Ez úgy hatott ránk, akkori fiatalokra – hiszen ennek az írásnak a megjelenésekor én éppen hogy csak megismertem Örleyt, vagy talán akkor még nem is ismertem –, hogy kikerekedett tőle a szemem. Erről a Márai-kritikáról nemigen szoktunk beszélni manapság, az elmúlt évtizedekben, hiszen Márai negyven éven át kitagadottja volt a magyar irodalomnak, 1948 vagy '49 óta nem lehetett róla szólni, legfeljebb gyalázkodni lehetett. Nemzedékek sora nőtt fel úgy, hogy nem tudta, hogy nekünk egy ilyen kiváló, nagy, európai szintű írónk van, mint Márai Sándor. Tehát semmi értelme nem lett volna, sőt helytelen lett volna, ha egy olyanféle kritikát emlegetünk, amely bizony górcső alá vette ezt a kiváló, kiemelkedő nagy író. Márpedig az a fiatal kritikus, Örley István, a *Magyar Csillagban* akkoriban ezt tette. Előbb megállapította, hogy a fiatal Márait, akinek az indulása is fényes volt, a kritika kezdetben hűvösen fogadta. De a harmincas évek közepén hirtelen áttörés történt a kiváló író és a közönség között. Márai váratlanul nagy népszerűsége tett szert, úgy is, mint igen magas szintű irodalmi publicistája a magyar irodalomnak, és úgy is, mint író. Valósággal kedvence lett a közönségnek. Annak a közönségnek, amely egyáltalán Magyarországon olvasott. Ott volt például Márai színdarabja, a *KALAND*, amely akkoriban több százszor ment. Én magam talán a százötvenedik előadását láttam. Ebben mindenestre megállapíthattam, hogy a kiváló színésznőnek, aki a főszerepet játszotta, kék bársonyruhája immáron kissé kopott, mert mindig azt hordta a színdarab előadásán, muszáj volt kosztümöt váltania azután később. Szóval Márai valósággal divatíróvá lett. Örley szerint ez a túlfuttatott siker némi negatív következménnyel is járt Márai prózájára nézve. Egy kissé modorossá vált, egy kissé önismétlővé vált, hogy úgy mondjam, a nagyszerű stilszta, a csodálatosan áriázó író nagyon sokat írt, s egy kicsikét talán a divat által elengedte magát. Hogy is mondjam csak, még finomabban mondom, mint Örley mondta. Mert Örley kritikájában bizony erős szavakat használt az ő egyik ideálja és bálványképe ellen, mert ilyen erős bírálat rendszerint akkor következik, hogyha valaki nagyon szereti azt az író, és eleve nagy írónak tartja. Mert azt egy pillanatig nem vont a Örley kétségbe, hogy Márai a magyar irodalom egyik legkiemelkedőbb jelensége. Tehát ehhez, hogy ezt valaki Márairól megírja, hihetetlen bátorság kellett abban a pillanatban, az akkori népszerűség idején. Most ne politikai bátorságra gondoljunk. Mi, ha kimondjuk azt, hogy bátorság, mindig a politikai bátorságot asszociáljuk hozzá. Itt nem. Ehhez civil kurázszi kellett. Valami olyasféle kellett, hogy megmondom, méghozzá ennek a nagy írónak az érdekében mondom meg azt, amit igaz-

nak hiszek, és bizony amiben Márai néhány művére vonatkozóan Örleynek igaza is volt.

Azt talán fölösleges mondanom, hogy mindenki másról is megmondta a véleményét. Herczeg Ferencről például, akinek újrakiadását napjainkban természetesen helyeslem. Miért ne adjuk ki Herczeg Ferencet? Hát istenem, annak a kornak ugye diszírója volt. De hát nem lehetett Máraihoz hasonlítani, egyáltalán a *Nyugat* vagy a *Magyar Csillag* írói gárdájához. Tehát miközben Illyést azzal gyanúsították, nem gyanúsították, mindenki helyeselte, hogy politikai okokból vette oda a fiatalembert a *Magyar Csillag*hoz, kiderült erről a fiatalemberről, hogy nem politikus elsősorban, hanem író, novellista, kritikus, és az egyik legjobb szelleme annak a körnek.

Erre nézve, hogy hogyan foglalkozott a fiatal írókkal, van egy történetem, amely valószínűleg igen kevésszer hangzott el, vagy talán még soha. Van Pilinszkynek egy verse, a fiatal Pilinszkynek, amelyben a következő két sor található: „*A számban érzem mocskait / egy leskelő pokolnak.*” És egyszer én azt mondtam Pilinszkynek, hogy érdekes jelző ez a „leskelő”, valahogy, isten tudja, én olyan furcsának tartom a maga versében, nem mintha rossz volna, csak valahogy furcsa. Erre elfintorította az arcát, azt mondja, én is furcsának tartom, mert nem én írtam. Tudniillik ezt Örley István írta bele a versembe. Nagyon szorított a nyomda, és mint tudja, én egy verset egy-két évig írok, valahogy nem tudtam megcsinálni ezt a verset. Az volt az érzésem, hogy ide egy három szótagú jelző kell, volt is ott egy három szótagú jelző, de nem felelt meg, és ezt a keservemet, búbanatomat el is mondtam Örleynek, aki a kéziratot kérte tőlem. Én akkor ott helyben leültem, mondja Pilinszky, és ketten együtt kezdtünk keresgélni egy három szótagú jelzőt, amely a pokol elé illő volna. Én persze, miután már két évig kerestem és nem találtam meg, aránylag kevésbé voltam aktív ebben a keresgélésben, annál inkább Örley. Végül ajánlotta ezt a leskelőt. Nem mondom, hogy el voltam ragadtatva tőle, de elvégre egész jó volt, odaillő volt, beletettem, és így jelent meg a vers. Megkérdeztem Pilinszkytől, hogy ki akarja-e javítani. Javítani, idézőjelben. Vagy pedig meg akarja másítani? Azt mondja: Most már nem. Hiszen olyan ez, mint az én verseimben egy kicsi kis emlékmű, egy kicsi kis monumentum, amit a szegény, korán meghalt Örleynek szenteltem.

Kiderült tehát Örley Istvánról, hogy nemcsak íróilag tehetséges, hanem a judiciuma rendkívül erős. Ami nem okvetlenül jár együtt az írói tehetséggel. Nagyon sok író nem érdeklődik annyira az irodalom egésze és pláne nem annyira mélyen a saját kortársai iránt, mint amennyire Örley tette. Ez a rádiós munkájában is megnyilvánult természetesen. Az akkori írói társadalom, mindenki tudja, a legkülönbözőbb csoportokból állott, éppúgy a *Nyugat* jellegzetes képviselőiből, mint Cs. Szabó László, Füst Milán, Márai Sándor, odaveszem Szentkuthy Miklóst, Szabó Lőrincet, az akkori Illés Endrét, aztán egészen más csoportokból vagy képviselőkből, mint Nagy Lajos vagy Kassák maga, aki megjelent a *Magyar Csillag*ban és a *Magyar Rádióban*, természetesen. És ott volt Schöpflin Aladár, aki összekötő kapcsot képezett a régi nagy *Nyugat* és a *Magyar Csillag* közt. Ez Babits halála után volt, hiszen a *Magyar Csillag*ról beszéltek. És ugyanez a szellem nyilatkozott meg a rádióban is, nem utolsósorban Örley és természetesen főleg Cs. Szabó László munkája nyomán. Rendkívül rangos dolog volt bekerülni a *Magyar Csillag* segédszerkesztői posztjába, még a rádió után is, és Örley István ezt át is érezte, és nagyon örült neki, ez nyilvánvaló, ez kiemelte, és ebben a pozícióban, ahogy már elmeséltem, nagyon meglepte a magyar irodalmi életet, mert kiderült róla, – hadd hangsúlyozzam ismét –, hogy nem politikai bábfigura, hanem kiváló ember.

Volt egy tulajdonsága, ezt még gyorsan elmondom. Az volt a szokása, hogy időnként elmesélte az olvasmányai tartalmát. Úgy tudta elmondani egy nagyregénynek, legyen az klasszikus, vagy legyen már modern, a mondanivalóját, hogy nemegyszer jobb volt, mint az eredeti. Mikor utána elolvasta az ember azt a könyvet, fölajzva attól a heves és csillogó és szellemes előadásmódtól, ami rá jellemző volt, valahogy szinte szinte szürkébbnek tetszett az eredeti, mint az ő elmesélésében. Pláne nekem, aki még akkor nagyon fiatal voltam, és nem tudtam elég világosan tudomásul venni, hogy ott beszéd közben például nem Tolsztojról van szó, hanem Tolsztojról plusz Örley Istvánról, nemcsak Flaubert-ről van szó, hanem Flaubert-ről plusz Örley Istvánról. És így tovább, hogy csak nagyon nagyokat említek. Az ÉRZELMEK ISKOLÁJA-t ő mondta el nekem először, és én azután olvastam el. Mit tagadjam, elfogult vagyok az ÉRZELMEK ISKOLÁJA-val, azzal a nagy flaubert-i írásművészettel, egyszerűen azért, mert ma is úgy olvasom, hogy az Örley hangját hallom belőle.

Örley, erről is essék szó, hadd legyen még egy kis emlékecske. Mi természetesen Pistának hívtuk őt, volt azonban egy érdekes beceneve, a legszűkebb környezete használta, így hangzott: Soma. Sokáig nem értettem, miért Soma. Kiderült, hogy Ottlik meg még néhányan az Örley nevet az Orlai név magas hangú párjának tartották, és már volt egy neves Orlai a magyar művészetben, Orlai Petrich Soma, Petőfi barátja. Hát innen származott ez a kis becenev.

Hogy aztán mi történt március 19. után, 1944-ben, ezt nagyjából mindnyájan tudjuk, a német megszállás következtében megszűnt a *Magyar Csillag*, megszűnt a magyar irodalmi élet, bár ez is hullámzó volt, hogy a kormány, a kormányzat lassan, keservesen, nehezen készítvén elő a magyar kiugrást a háborúból, hogyan tudott icipicivel jobb viszonyokat létrehozni, vagy újra hogyan rosszabbodtak a viszonyok. Talán ezekben a történelmi fejtegetésekbe nem érdemes most belemenni, különösen, mert vannak olyan emberek, akik azt mondják, hogy az a kérdés, hogy mi lett volna, *ha*, fölösleges és életellenes, minek arról beszélni, hogy mi lett volna, *ha*, csak a tények számitanak. Énszerintem épp a történelem szempontjából helytelen ez a nézet. A történésznek természetesen elsősorban a tényeket kell feltárnia, ugyanakkor föl kell tárnia az esélyeket is. Azokat a reményeket, vágyakat, óhajokat, terveket, amelyeket egy bizonyos kor egy bizonyos embere magában dédelgetett. Hiszen volt egy csomó lehetőség, ami nem valósult meg, és ha ezeket a lehetőségeket nem vesszük figyelembe a kor embere számára, annyit jelent, hogy a múlt emberét megfosztjuk a jövőjétől, és így egysikúvá tesszük. Csak a saját jelenében vagy saját múltjában élnek. Ezek a vágyak és esélyek, amelyek mindig sokfelé mutatók, mélységesen hozzátartoznak a kor és a kor emberének a pszichéjéhez. Én így értelmezem a *mi lett volna*, *ha* kérdést, és úgy gondolom, hogy az igen komoly történettudománynak is foglalkoznia kell a korban rejtett, meg nem valósult, de esetleg nagyon is reális esélyekkel. Ezt tudomásul véve, ha így értelmezem a *mi lett volna*, *ha* kérdést, akkor ma, már idős koromban megkockáztatom azt az állítást, ha Örley nem harminckét éves korában halt volna meg, a háború borzasztó véletlene folytán, hogy kiment az óvóhely elé cigarettára gyújtani, és Budapest egy utolsó bombája ölte meg, ha ez nem történik meg, ma már ki merem mondani, annyi meg annyi tapasztalat után, hogy ez a véletlenszerű esemény a magyar irodalmat egy hatalmas esélytől fosztotta meg, egy nagy írótól, egy nagy személyiségtől fosztotta meg, és tett minket szegényebbé.

Lengyel Balázs

Illyés Gyula megírta, hogy Örley a Ludovika után egykettőre megvált a rákényszerített katonatiszti pályától; de Pergel Ferenc, aki Örley könyvét, *A FLOCSEK BUKÁSA*-t szerkesztette, azt írta, hogy Örleynek lett volna ugyan módja otthagyni a katonai pályát, de isten tudja, miért, nagyon későn hagyta ott, sokkal később, mint Ottlik Géza. Akkor szerelt le idegbetegséget színelve, amikor már főhadnagy volt, amikor 1938-ban, közvetlenül a második világháború előtt, már nehéz, nagyon nehéz volt szabadulni és civillé lenni. Mesélt is nekünk, barátainak egy bizarr, később mulatságosnak tekintett történetet.

Örleynek tisztí egyenruhában, ünnepélyes fogadalmat téve kellett a rangról leköszönnie. Egy tábormoktól „venni búcsút”, kihallgatás keretében. Csakhogy Örley gyakorlatilag már civillként élt, némi természetes lezserséggel. Az elbocsátásra ugyan felöltötte egyenruháját, de szükséges fehér kesztyűt nem talált hozzá. Illetőleg talált egy alkalomhoz illő szarvasbőr kesztyűt, de sajnos piszkosat. Sebesen kimosta hát, és kezére húzta, vizesen. Ott állt hát vigyázzban, bal kezében tisztí kardjával, feszesen a tábormok előtt. Az pedig – a kihallgatás aktusaként a soha nem múló tisztí becsületre kötelezve őt – ünnepélyesen elbocsátotta. Elbocsátotta a fogadalmat megerősítő, kemény kéznyújtással. Igen, de a kézfogás, a csigahideg szivacskesztyűben! Meredek volt a pillanat. Ahogy a tábormok meghökken, majd veresedni kezd a feje búbjáig. Hát ez katonai búcsúvétel volt a javából, ma azt mondanák a fiatalok: nagy poén.

Már semmi poén sincs abban, hogy Örleyvel éppen katonaként barátkoztam össze. Akkor már én voltam, sajnos, katona, ő pedig, mint tudjuk, lezser civil. 1942-ben tisztí iskolás voltam, s valahogy az ő jóvoltából (meg Cs. Szabó Lászlóéból) a rádió szerepeltetett, és a szereplések idején félnapí, egynapí szabadságot kaptam mint karpaszományos. Korántsem hiszem, hogy csoda műsorokat készítettem, de Örley támogatót, sőt még a *Magyar Csillag* kritikái rovatába is behozott. De nem ez a lényeg. Örley sorban ott volt ezeken a rádió-előadásokon, javaslatokat tett nekem is, meg a verseket elmondó színészeknek is, mert versekkel tűzdeltem tele ezeket az „előadásokat”, ez volt a lényegük. Örleynek kitűnő judiciuma volt. Neves előadóknak, kiváló színészeknek tudott könnyed természetességgel, észrevétlen segíteni.

Ami pedig a kritikái megjegyzéseit illeti, tudott valamit, ami nekem is, kezdő kritikusként, eszményem volt: tudott olvasmányos lenni. Nemes Nagy Ágnes elmondta, hogy Örley olvasmányélményei mennyire szuggesztívek voltak. Hogy a beszéde szinte érdekesebb volt, mint az általa olvasott könyv. Vagyis sűrítve elmondta, hogy miről szól a könyv, hogyan ír az író, mit céloz meg, és mit valósít meg a céljaiból. Érdemes ebből a szempontból a példa kedvéért felidézni *A FLOCSEK BUKÁSA* című könyv egyik kritikái részletét. Örley ezekben a kritikákban világirodalmi rangú írókról írt, Maughamról, Montherlant-ról, Julien Greenről többek között. És ha az ember például Maugham írását olvassa, olyat talál benne, ami egyszerre lesz jellemző nemcsak Örley, hanem Ottlik Géza módszerére is. Örley ezt mondja: „*Maugham az ÖRÖK SZOLGASÁG-ban tudomásul veszi a létezés minden nyomorát, mégsem tagadja meg az életet.*” Sőt! Ez az ellentét az alapmagatartása. Ugye különös, ez Ottlik Géza alapmagatartása is. Mindketten azt szuggerálják, hogy az élet megalázó, szörnyűséges, mégis élni a legfőbb jó. Minden ellenére boldogság.

De hadd idézzem tovább Örley ellentéteket ötvöző szemléletének egy másik jellegzetességét. Ezt az irodalomtechnikait. „*A külső ábrázolás felületes – mondja Örley –, a belső pedig végső soron regényellenes.*” Gondoljuk csak meg igazát. Az új huszadík századí

regény Prousttól, Joyce-tól kezdve – és mondhatnám a magyar Szentkuthy Miklóstól Határ Győzőig, szinte végtelen sor ez – állandóan azzal a problémával küszködik, hogy az író ugyan állandóan részletezi a belső világot, jobbra csak arra fordít gondot, ám cselekménye ettől meglassul, és a meglassult cselekmény következtében az alapfogalom szerinti regényműfaj regénytelen lesz. A külső cselekmény híján az olvasó elfárad.

Ám a technikai-elméleti kérdéssel szemben térjünk rá – egy más szempont felvázolásával – a kritikai gyakorlatra. Örley többnyire a magas magyar irodalom íróit vette számba, ám minden megbecsülése ellenére korántsem dicshimnuszokat írt. Sőt. Hunyady Sándor például a kor igazán értékes, népszerű írója. Néhány kisregénye vagy novellája ismert, ma is kiadásra kerülő remekmű. A BAKARUHÁBAN, melyből film is készült, a nagyközönség számára is nem múló része a magyar irodalomnak. Szindarabjai a harmincas-negyvenes évek idején kasszadarabok. Örley a legnagyobb siker idején így írt Hunyadyról: „Félő, hogy íróból lassan, apránként tendál a mesterember felé.” Szerkesztőjéről, Illyésről, azt a pontos, de kétes dicséretet mondja, hogy igaz, az illyési vers mindig fölébe megy a valóságnak, egészében el tudja érni a költői szintet, mégis olykor megjelenik egyfajta nehézkesség a sorok között, a vers gyakran epizódokból, epikai darabokból áll egybe. Lásd például a közismert Illyés-verset, az úri dőzsölést mintázó KACSALÁBON FORGÓ VÁR-at. A Márai-kritikákról már beszélt Nemes Nagy Ágnes, a tisztelő megbecsülés és az éles, kihegyezett kritika egyensúlyos egységét elmondta.

S ha már Nemes Nagy Ágnes szóba került, kettőjük beszélgetéséről, irodalmi kapcsolatáról hadd mondjak egy epizódot. Ágnesnek diákkorától kezdve volt egy versfüzete, amelybe – természetesen kézírással – beírta a verseit úgy huszonkét éves koráig. (De az 1946-ban megjelent KETTŐS VILÁGBAN című kötetbe már egyetlen verset sem vett fel.) A kézírásos füzet egyik verse az ostrom idején, 1944-ben készült, a pincében: „*Gyertyát gyujtok, firkalok, alszom, / s megjíjdek, ha kelni kell, / már kályha sincs, (mert ostromolják – a várost éppen), s nem tudom / gondolatok-e új elvekre? / Banánra, füstre, vasuton?*” Ágnestől idegen volt minden exhibíció. Ő aztán nem tukmálta rá fölösen írásait senkire. Későbbi kritikai gyakorlatában jól tudta, hogy négy-öt versnél többet nem szabad egy szerkesztőnek, kritikusnak vagy barátnak átnyújtani. Ágnes nem is akarta Örleynek megmutatni a verseit. De Soma erőszakos volt, s mikor látta a vaskos füzetet, mindenképpen akarta, az egészet. S elvitte. Másnap, legalábbis így emlékszem, jött hozzánk a füzettel. – Egész éjszaka olvastam – mondta. – Nézze csak – s kezdte a verseket kritikailag szálaizni. Volt ott minden, áprilys mutáló érzékenység, szecessziós díszítés, parnasszien szonett. De mindezenen átsütött egy költő karaktere – még ha ifjan még hangol is, idegen mozdulatokkal magát helyettesítve mintáz. Örley meghallotta a hangot – a később kitisztultat. Ennek a ma is meglevő füzetnek néhány versét utólag már kár, hogy Ágnes a költészetéből kidobta. Nem szeretnék hazudni – olyan könnyű belemagyarázni bármit is –, de Örley óráig tartó elemzése közben tudott valami olyat mondani, ami hasznos volt a költőnek. Ha másként nem, abban, hogy felnőtt, gyakorló kritikus mondta azt, amit mondott.

Igaz, Ágnesnek akkor már volt más kritikusa, méghozzá nem kisebb kritikusa, mint Szerb Antal, később pedig Halász Gábor is. Egy addig csak hangoló, soha meg nem jelent költőpalánta nem kívánhatott többet. A tény közismert, nem részletezem. Ágnes egyetemistaként elküldte néhány versét Szerb Antalnak. Aki nyomban válaszolt rá, s hamarosan kialakult köztük a személyes ismeretség s egy rendszeres beszélgetésfele. Csakhogy ezt az eszpresszókkal vagy sétálásokkal egybekötött irodalmi beszélgetést megnehezítette a háború. Amikor 1944 őszén vagy nyár végén Budapesten voltam,

Szerb Antal már munkaszolgálatos volt a Nürnberg utcában. Ott volt a nagyszerű és aljasul megalázott írótriász: Szerb, Halász Gábor, Sárközi György. Hogy először ketten látogattuk-e meg őket Ágnessel, vagy nyomban velünk volt Örley is, azt nem tudom. Azt tudom, hogy egy döntő pillanatban hárman voltunk „három ellen”. Arról volt szó közöttünk, hogy a munkaszolgálatból jó volna mielőbb megszökniük. Halász tiltakozott. Örley mindenestre átvette Halász Gábornak a keresztlevelét, hogy két adatot kijavítson rajta. Halász ugyanis apai ágon keresztény családból származott, és nemes volt, de zsidó anyja nem keresztelkedett ki a házasság előtt. Semmi baja nem lett volna Halásznak, ha ez megtörténik. Örley hát fogta Halász keresztlevelét, szülei házasságlevelét, és azt a kis „izr.” szócskát az iratokról eltüntette.

Azt mondtam Örleyről, hogy némileg lezser volt. Hát, hogy mondjam? Mindenki lezser ebben-abbán. Egy kesztyű miatt, vagy esetleg egy kedves nő kézfogása miatt. Örley egyben azonban nem volt lezser. Természetesen nemcsak az írásban nem: Örley vagy Ottlik tudta, hogy egy vessző is vére mehet. Vére mehet az a kis szócska is, hogy „izr.”. Mit csinált, hogy ez a szócska eltűnjék, és az írást ügyesen hozzáidomítva más legyen? Lemosta a tintával készült anyakönyvi iratokat.

De hogy lehet a tintát lemosni? Piroska húgom, aki vegyész mérnök volt, már a németek megszállása óta meglehetősen körültekintéssel kezdett a kémiai eszközök szükséges módszerével kísérletezni. Két egymással reakciót adó anyag óvatos összekapcsolásával sikerült is eredményt elérnie. Itatóspapírral hosszasan nyomogatva letisztította az anyakönyvi papirokat, és a bélyegző és aláírás megtartása mellett az üres blankettát szépen kivasalta. Ahhoz, hogy valaki tiszta kereszténynek származzék, tizenegy anyakönyvi kivonatot kellett számára létrehozni; tizenegyet egyetlen „nem árja” részére. Munka tehát volt bőven a papírokkal. És szerencsére, amikor a Kálván téri templomban húgom férjhez ment, az esperes, Muraközy Gyula, és a segédlelkész, Göbölös László részben üres blankettákat, részben megmaradt, fel nem használt keresztleveleket is adott nekik, hogy legyenek papirosok a rászorulóknak számára. Húgom ebben a munkában számos ilyen „embermentővel” dolgozott együtt. Örley lelkesen dolgozott közöttük, nemcsak Halász papírjait készítette el. Precizitása kiváló volt, pedig az az írásmosás órákba tellett.

És mégis azt mondom, Örley lezser volt, halálosan lezser. Pest ostromának talán az egyik utolsó napján, a Molnár utcai óvóhelyen – ott laktunk, egymástól vagy két-háromszáz méternyi távolságban –, kiment az óvóhelyről egy cigaretta kedvéért az udvarba. Egy repülő berregett fel, egyetlen bomba robbant. Az a bomba telibe találta az udvart. Örleyt széttépte.

Hogy hiába volt a barátok megmenekítési terve, tudja mindenki. Szerb Antalt, Halász Gábort, Sárközit körülbelül ugyanabban az időben Balfon ölték meg. Tragédiájuk közismert, írói művük maradandó. Hogy Örley prózairóként és kritikusként milyen nagy ígéret volt, milyen – már eredményeket is felmutató – tehetség, kevesen tudják. Vagy csak lassan tudják meg. Pedig A FLOCSEK BUKÁSÁ-ban benne van. Nem a komisz sors kegyetlensége, hanem, igen, az írói eredmények miatt kell megtudnunk. „Csak ez a könyv maradt – mondta egykor Örkény István. – De az nagyon szép.”

(Elhangzott 1989-ben a Magyar Rádióban, Salamon István Örley-műsorában; itt jelenik meg először.)